

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2003.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.
3. Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання / Упоряд. О. Дзевєрін. – К., 1960.
4. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л. Березівська та ін. – К., 2003.
5. Мосіяшенко В., Курок О., Задорожна Л. Історія педагогіки в особах: Навч. посібник. – Суми, 2005.
6. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / А. Бойко, В. Бардінова та ін.; Під заг. ред. А. Бойко. – К., 2004.
7. Смаль В. Педагогічні ідеї Івана Франка. – К., 1966.
8. Українська літературна енциклопедія: В 5 томах. – К., 1990.
9. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Осип Петраш (Тернопіль)

Іван Франко в школі. Коментарі та зауваги до шкільної програми

Як посадити Франка за шкільну парту, коли він там не вміщається?
І. Денисюк

Генрик Бігеляйзен, професор гімназійальний, 28 травня 1916 року звернувся до своїх учнів з такими словами:

“Ідіть, ідіть і подивіться, як лежить найбільший поет України, такий бідний, як цілий ваш народ. Ідіть і запам’ятайте собі до кінця свого життя обличчя цього великого чоловіка. Ви не гідні були мати між собою таку людину, як Франко, коли не вміли краще дбати про нього за його життя”.

А тепер інший літературний факт. 22 травня 1939 року в літературно-науковому додатку до газети “Новий час” надруковано статтю “Новітні нечитальники (З нагоди роковин смерті І. Франка)”. Її автор з досадою критикував своїх сучасників за незнання спадщини І. Франка, за духовне лінивіство, за нехиль до читання (Сама назва публікації перегукується з відомою новелою Леся Мартовича “Не-читальник”, де в образі Івана відворено тип затурканого галицького мужика з його байдужістю до всього нового, до друкованого слова).

Ситуація не змінилася і в наш час. “Ми каригідно мало знаємо Франка”, – писав Улас Самчук 1946 року. Подібну думку повторив П. Перебийніс уже в наші дні під час святкування 150-річчя від дня народження письменника: “цього нашого класика ми знаємо надто поверхово” (Літературна Україна. – 2006. – № 35. – С. 1.).

Тож поміркуймо: а що ми, словесники, можемо зробити тепер, коли І. Франко

на сторінках своїх вічно живих творів розмовляє з нами живою мовою? Як зробити наших сучасників, перш за все шкільну молодь, “читальниками”, зацікавити Франком, наблизити до цієї “морської глибини”?..

Отже, спочатку коментарі до біографії І. Франка.

Коли йдеться про світогляд письменника, варто процитувати рядки з його Передмови до збірки “Мій Ізмарагд”, які довгі десятиліття були недоступні широкому загалу, бо за радянських часів їх не друкували.

“Жорстокі наші часи! Так багато недовір’я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо!) формальну релігію, основану на догмах ненависти та класової боротьби. Признаюсь, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її adeptів нести сміло свій стяг старого, щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованні мас народних, на поступі і загальнім розповсюдженні освіти, науки, критики і людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всеї людської будучини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої “світлої будучини” [7: VIII]. Ось тут і справжнє обличчя Франкового соціалізму, тож і немає потреби в додаткових коментарях.

Актуальне для учнівської молоді і таке контroversійне питання, як І. Франко й релігія, І. Франко і греко-католицьке духовенство. Так, у радянські часи було чимало галасу з приводу так званого атеїзму І. Франка. Питання непросте. Але тут варто звернути увагу учнів на взаємини І. Франка і митрополита греко-католицької церкви Кир Андрея Шептицького (вони були не тільки особисто знайомі, а й ставилися один до одного з великою пошаною). Митрополит, зокрема, виступив на захист імені великого Каменяря, коли були спроби дискредитувати його як “безбожника-атеїста”. 1926 року єпископ К. Богачевський у дні 10-х роковин смерті письменника звернувся з проською до А. Шептицького “видати духовенству заборону участі у “культі” Франка”. Митрополит заперечив йому, адже “жиєм в такім віці, коли народи хваляться своєю “аристократією духа” як своєю силою і іспитом зрілості...”. А саме ставлення ієрарха Української церкви до літературної спадщини письменника було об’єктивним і цілком ясным: “[...] В творчості Франка атеїзм і матеріалізм займає тільки незначне, спорадичне місце, а головне місце займають посередньо і безпосередньо національні і патріотичні ідеї” [див.: 1: 71].

З пошаною відгукувався про творчість І. Франка, зокрема про поему “Мойсей”, ректор Львівської греко-католицької духовної академії, пізніше кардинал Кир Йосип Сліпий. До того ж, саме священник УГКЦ о. Й. Застирець висував І. Франка кандидатом на Нобелівську премію 1915 року.

Тепер щодо аналізу в шкільному підручнику прози І. Франка. Роман “Перехресні стежки” – це “твір епохальний” (П. Хропко). Про нього вже написані ґрунтовні розвідки (В. Сімовича, М. Ільницького, В. Панченка та ін.) – тож обмежимося кількома коментарями, міркуваннями. На сторінках цього твору вперше в україн-

ській літературі озвучена тема народного віча, цього феноменального суспільно-політичного явища другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що притаманне українській Галичині. Віче – як вияв активного народного опору-протесту. Ці віча, по суті, були далекими провісниками тих багатотисячних мітингів-віч, які супроводжували розпад Радянського Союзу, а згодом озвучували Помаранчеву революцію. Тому-то відповідні рядки твору, а також паралелі з сучасними подіями – дуже доречні.

У творі порушено гостроактуальну і в давні, Франкові, часи, і в наші дні – проблему українсько-єврейських взаємин; ідеться, сказати б, про причини і природу українського (і не тільки) антисемітизму.

Але спочатку короткий відступ. У повоєнні роки працював у Львівському університеті авторитетний викладач зарубіжної літератури професор Олексій Чичерін, єврей за національністю. Якось він звернувся до молодого тоді викладача І. Денисюка з проханням: що прочитати йому, щоб зрозуміти І. Франка. Той порекомендував роман “Перехресні стежки”.

Згодом він, О. Чичерін, підкреслено приязно ставився до свого порадника, – його вразив образ Вагмана.

Так, проблема українсько-єврейських взаємин у цьому творі І. Франка втілена саме в образі Вагмана, зокрема у його класичних, знаменних висловлюваннях: “Жиди звичайно асимілюються не з тими, хто ближче, а з тими, хто дужчий. У Німеччині вони німці, се розумію; але чому в Чехії також німці? В Угорщині вони мадяри, в Галичині поляки, але чому в Києві вони москалі? Чому жиди не асимілюються з націями слабими, пригнобленими, кривдженими та вбогими? Чому нема жидів-словаків, жидів-русинів?” [8: т. 20: 391].

Згодом Вагман говорить про своє бачення проблеми: “По-моєму, жиден жид не може і не повинен бути ані польським, ані руським патріотом. І не потребує сього. Нехай буде жидом – сього досить. Адже ж можна бути жидом і любити той край, де ми родились, або бодай не шкідливим для того народу...” [8: т. 20: 392]; “Працюючи над висанням і зруйнуванням руського народу, ми, жиди, робимо так, як робив той циган, що, сидячи на дубовій гілляці, сам підрубував ту гілляку. Живучи на руській землі, ми громадимо над своїми головами пожежу руської ненависті” [8: т. 20: 393].

Дослідник з діаспори Джордж Грабович писав про нетиповість образу цього “фінансового Робін Гуда” (“загадкового Вагмана”). Звичайно, мало хто з тодішніх та й сучасних євреїв так мислять. Але ж сама ситуація, сама проблема (висловлена у поданих цитатах) – глибоко т и п о в а .

У творі порушено і низку інших актуальних проблем, зокрема, морально-етичних, і майже всі вони органічно пов’язані з центральним персонажем. Образ Євгена Рафаловича, національно свідомого громадського діяча, людини активної дії, боротьби – один із провідних в українській прозі ХІХ–ХХ століть. І це треба акцентувати учням! Хоча реальним його прототипом, очевидно, була конкретна людина (скажімо, Євген Олесницький), проте мають рацію й ті дослідники, які твердять, що це водночас alter ego (друге “я”) самого автора.

У процесі аналізу мовно-стилістичних та художніх особливостей твору варто звернути увагу на афористичність мови письменника: “Любов не залежить від нашої волі, щезає без нашої вини” та ін. [8: т. 20: 413]. Учні радо пошукають подібні вислови-цитати у тексті і виписують їх.

Як відомо, “Перехресні стежки” екранізовано (телефільм Олега Бійми “Пастка”) – фільм час від часу повторно з’являється на екрані. Проте учнів треба застерегти: наприкінці телеверсії – явна фальсифікація образу Рафаловича, який начебто стає конформістом, зламаною людиною, що відмовляється від боротьби, а це явно суперечить текстові твору.

Окрім повісті “Перехресні стежки”, пропонуємо учням прочитати ще декілька інших зразків малої прози І. Франка (можливо, для уроків позакласного читання), зокрема “Сойчине крило”, “Історія моєї січкари” тощо – як наочну ілюстрацію ідейно-тематичної багатогранності Франка-прозаїка.

Тепер про твори І. Франка, які пропонуємо ввести до шкільної програми. Перш за все підкреслимо широку ідейно-тематичну і жанрову багатогранність творчості письменника, яка далеко не обмежувалася поезією, прозою і драматургією. Тому варто фрагментарно (епізодично) ознайомити учнів із літературно-психологічним шедевром “Із секретів поетичної творчості” і більш детально вивчати незвичайно актуальний і в наші дні “Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі”, помістивши його розлогі фрагменти в шкільній хрестоматії.

Щодо першого твору. Учні (скажемо з власного досвіду) цілком доступні і незвичайно цікаві сторінки цієї праці, зокрема розділи, в яких ідеться про “секрети творчості” письменника, про роль підсвідомого (за словами І. Франка, “верхньої і нижньої свідомості”) у творчому процесі. Цю працю варто цитувати також під час вивчення інших літературних тем, зокрема поезій Т. Шевченка.

Тепер про “Одвертий лист...” (який пропонуємо вивчати текстуально, в скороченому обсязі). Коли повторюємо учням: “Хочете знати, що відбувається тепер в Україні, – читайте І. Франка”, то й рекомендуємо їм вдумливо прочитати саме цей гостроактуальний і в наш час твір. Це один із найсильніших зразків політичної публіцистики І. Франка, який не застарів нині. (Він надрукований у 45 томі зібрання Франкових творів у 50 томах і віднесений до категорії філософських праць; можливо, щоб притупити увагу радянської цензури).

По-різному можна вивчати на уроках цей твір. Пропонуємо такий варіант: учні за вказівкою вчителя записують у своїх зошитах низку найбільш вагомих і актуальних для нашого сучасника цитат з “листа” (на які варто звернути особливу увагу) і разом з учителем коментують їх.

Зокрема, конспектують такі рядки:

“[...] приходить велика доба, і горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими!” [8: т. 45: 402]. (“Велика доба” – це занепад абсолютизму 1905 року в Росії. “Який наступник замінить його?” – запитує автор і дає відповідь: “Се буде лібералізм капіталістичного складу”). Напрошується паралель: розпад СРСР 1991 року – і його наслідки.

“Ми, українці, бачили досі мільйони прикладів, як знушався над живими людьми й націями абсолютизм, узброєний трьома доктринами: православ'є, самодержав'є й обрусеніє. Сі доктрини ввійшли занадто глибоко в тіло і кров російської суспільності, щоб тепер, коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал, ми могли надіятися наглої і основної зміни в самім режимі. [...] Доктрина самодержав'я і обрусенія дуже легко може подати собі руку з ліберальним доктринерством” [8: т. 45: 402–403]. “Перед українською інтелігенцією відкриється тепер [...] величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй” [8: т. 45: 402–403].

В іншому разі “наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії...” [8: т. 45: 404].

“Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, [...] щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його” [8: т. 45: 405].

Саме ці цитати учні разом з учителем коментують, окремі з них вивчають напам'ять.

Далі пропонуємо учням ще записати рядки зі статті “Поза межами можливого” (1900), оскільки вони перегукуються з основними постулатами “листа”: “Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації” [8: т. 45: 284].

Для текстуального вивчення пропонуємо й поему І. Франка “Панські жарти”. Це надзвичайно читабельний, цікавий, легко доступний для учнів твір. Тут у центрі художньої інтерпретації І. Франка, на відміну від творів наддніпрянських письменників (Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін.), – сказати б, “галицький варіант” панщини (кріпосницького ладу), її жорстоке обличчя, її ліквідація та суспільно-економічні наслідки (кінцеві слова поеми: “А Мошко закупив село” [8: т. 2: 116]).

Водночас це поема високої літературно-мистецької вартості – і в плані відтворення реальних подій, і в системі художньо-мистецьких засобів. Зокрема, початок XVIII розділу (“Великдень 1848 р.”) – справжній літературно-мистецький шедевр! І. Франко був у часовому вимірі дуже близький до тих вікопам'ятних подій (знесення панщини) – і зумів відтворити їх з вражаючою емоційно-художньою силою. З максимальною достовірністю передано атмосферу несамовитої радості звільненого люду, який шаленів від екстазу волі. (Далі подано цитату: від слів “Великдень! Боже мій великий!” до “Ваш син свобідним вже умре!” [8: т. 2: 98–100]).

Як відомо, поема була надрукована у збірці поезій “З вершин і низин” (1887) і зайняла дві третини цієї книжки. Вона дуже сподобалася читачам. “Критики писали, що від Шевченка не було ще такої гарної поезії, як “Панські жарти”, що Франко збудував собі нею в серцях українського громадянства вічний пам’ятник” [3: 43]. “З появою “Панських жартів” громадянство почало перед Франком хилити свої голови” [3: 44].

Пропонуємо також для вивчення поему-“пролог” “Великі роковини”. Насамперед за її високий патріотичний пафос та гостру актуальність і в наші дні. Цей твір за радянських часів свідомо замовчувався (фактично був заборонений), як і низка інших патріотичних поезій І. Франка. (Єдиний раз надрукований 1926 року у 21-му томі зібрання творів письменника – та це був період тимчасової українізації).

Поема тематично пов’язана з іншими літературно-історичними постатями та подіями, перш за все з іменем І. Котляревського. Акцентуємо: І. Франко трактує подвиг І. Котляревського і початок нової української літератури не тільки як суто культурне явище, а й як виховий суспільно-політичний феномен історичної долі українського народу, як початок всеукраїнського національно-політичного відродження та нового етапу боротьби за національне визволення. Ось повний заголовок твору: “Великі роковини. Пролог, говорений перед ювілейною виставою “Наталки Полтавки” в пам’ять столітніх відродин української народності” (курсив наш. – О. П.).

Як уже йшлося вище, твір багато чим перегукується з нашим сьогоденням. Зокрема, І. Франко з разючою одвертістю поставив, вдаючись до медичної термінології, “діагноз” нашому національному менталітету, зумовленому віковою неволею:

Ми всі такі! Що в інших ганьби знак –
 Се ми приймаємо, як хліб насущний!
 У інших ренегат – у нас добряк;
 У інших підлий – в нас старшим послушний;
 У інших скажуть просто, ясно так:
 Безхарактерний, – в нас лиш: простодушний.
 Не стало стиду в нас! Ми в супокою
 Упідлимось, ще й горді підлотою [4: 112].

Хіба ж не бачимо тут сучасних ренегатів, відступників? Рекомендуємо учням ці рядки, як і прикінцеві, вивчити напам’ять.

У творі, зокрема у фінальній частині, відтворено високе національно-патріотичне піднесення, яке охопило українську галицьку молодь наприкінці XIX століття, відтворено тогочасний настрій мас:

Тож недаром цвіт розцвівся!
 Чей же буде з цвіту плід.
 Та ж не даром пробудився
 Український жвавий рід.
 Та ж не даром іскри грають

У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре,
Та ми крикнім: “Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмре!” [4: 115]

Орієнтація на молодь уже раніше лунала в ранніх поезіях М. Шашкевича, зокрема у “Слові до читателів руського язика”, та в рядках національного гімну: “Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля”.

Окремі рядки “Великих роковин” звучать як афоризми:

Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!

Кожний думай, що та тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт [4: 115].

За словами Ф. Погребенника, “жоден інший твір І. Франка не сприймався сучасниками з такою емоційною силою, як “Великі роковини”.

Він уперше прозвучав зі сцени Львівського театру Скарбка у виконанні Лева Лопатинського і “справив на присутніх потрясаюче враження” [2: 110]. Твір став дуже популярним ще за життя автора. Вже тоді друкувався у різних періодичних виданнях (вперше на сторінках “Літературно-наукового вісника”), виходив окремо.

Характерно, що через кілька років окремі сентенції, думки, гасла цієї поеми І. Франко повторив у відомому маніфесті до української молоді (“Одвертий лист...” (1905)). Учні під керівництвом учителя легко знайдуть і процитують ці “паралелі”.

Тепер щодо вивчення громадянської лірики І. Франка. До цієї теми варто додати цикл “Україна”, перш за все вірш “Не пора”, а також окремі поезії пізнішого періоду – “Гей, Січ іде”, кілька зразків “Паренетікону” тощо, оскільки саме в цих і тепер гостроактуальних творах І. Франко постав перед нами як поет національної ідеї.

Аналіз згаданих поезій займе на уроках зовсім небагато часу – вони невеликі обсягом, доступні своєю мистецькою простотою. Ідейна сутність поезії “Не пора” сконденсована вже в перших словах згаданого твору, які, як анафора, звучать і в двох наступних строфах, у пристрасних, емоційних гаслах національного самоутвердження. У творі спостерігається поступова градація експресивних глибокопатріотичних мотивів. Візія збройної боротьби як єдиного засобу національного визволення, утвердження високих ідеалів нації з особливою силою лунають у фіналі поезії:

Бо пора се великая єсть:
 У завзятій важкій боротьбі
 Ми поляжем, щоб волю і щастє, і честь,
 Рідний краю, здобути тобі! [6: 70]

Характерно, що коли вперше вірш друкувався під заголовком “Не пора”, то згодом, у збірці “Давнє й нове”, уже під назвою “Національний гімн” [5: 255]. Очевидно, І. Франко припускав таку перспективу твору.

Високомистецька простота вже з самого початку зробила твір надзвичайно популярним, передусім серед молоді. Цьому сприяла і музика Д. Січинського. Звернемо увагу учнів також на ідейну співзвучність і навіть логічно-сюжетну близькість цієї поезії з поемою Т. Шевченка “І мертвим, і живим, і ненарожденним...”: “Раби, підніжки, грязь Москви, / Варшавське сміття...”; “Так от як кров свою лили / Батьки за Москву і Варшаву”. В І. Франка: “Не пора, не пора, не пора / Москалеви й ляхови служити!”; “За невидгасків лить свою кров”. Прикметно, що твір виник як поетична антитеза до відомої в той час москвофільської пісні “Пора, пора за Русь святу...”.

Поезію “Не пора” рекомендуємо вивчити напам’ять. З іншими віршами циклу “Україна” учні знайомляться тільки текстואльно.

Січковий марш “Гей, Січ іде” знаменний не тільки тим, що український національний рух початку ХХ ст. зростав і міцнів саме з цією піснею. І. Франко висловив тут своє ставлення до патріотичного гасла “Україна для українців”. Як знаємо, і в наші дні ставлення до нього далеко не однозначні. Полохливі націонал-демократи сахаються його. А от позиція (погляд) І. Франка цілком ясна – вона озвучена в наступних рядках:

Гей, Січ іде,
 Підківками брязь!
 В нашій хаті наша воля,
 А всім зайдам зась! [5: 258]

Цикл “Паренетікон” входить до збірки “Мій Ізмарагд” (1898), у якій І. Франко, творчо трансформуючи давньоруські літературні тексти – повчання, притчі і легенди, “на чужу основу накладав свої власні думки”. Зачитавши учням низку цих високомистецьких, сповнених глибинного філософського змісту міні-творів, акцентуємо увагу на такі: “Не слід усякого любити без розбору” і “Бережи масток...”. При тому останню з них пропонуємо вивчити напам’ять. Адже, за словами В. Сімовича, тут “для кожного з нас ясними буквами записав І. Франко у серця таку науку:

Бережи масток про чорну годину,
 Та віддай масток за вірну дружину;
 А себе найбільше бережи без впину,
 Та віддай майно і жінку й себе за Вкраїну” [3: 99].

Учні повинні знати: І. Франко – поет національної ідеї, вона у нього провідна, зокрема, в поезії і публіцистиці. Сам же письменник стверджував: “Я почуваюся насамперед українцем...”.

Водночас творчість І. Франка надивовижу актуальна і в наші дні. Адже справжній геній – це голос із вічності. Його твори звучать так, начебто написані вчора.

Такі ж наші коментарі та зауваги до шкільної програми... Такі ж пропозиції щодо її реконструкції...

Їхня мета – повніше розкрити ідейну і тематичну багатогранність творчого генія І. Франка. Зацікавити учнів письменником, зробити його твори постійними супутниками у їхній життєвій мандрівці. Пам'ятаймо ж: “учень – не посудина, яку наповнюємо, а смолоскип, який треба запалити!” (Фрідріх Дістервег).

Література:

1. Мельник Я. “І остатня часть дороги...”: Іван Франко в 1914–1916 роках. – Львів, 1995.
2. Погребенник Ф. “Великі роковини” Івана Франка // Дніпро. – 1990. – № 5.
3. Сімович В. Іван Франко. Його життя та діяльність. – Мюнхен, 1966.
4. Франко І. Великі роковини // Дніпро. – 1990. – № 5.
5. Франко І. Давнє й нове. – Львів, 1911.
6. Франко І. З вершин і низин. – Львів, 1887.
7. Франко І. Мій Измарагд. – Львів, 1898.
8. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Сергій Оленич (Львів)

Актуальність ідей Івана Франка: до питання ціннісного змісту становлення сучасної молоді

Проблема становлення особистості – одна із найактуальніших у сучасній науковій гуманітарній думці. В умовах становлення громадянського суспільства в нинішній Україні важливо, щоб повноцінна особистість молодої людини формувалася на всіх етапах її становлення: у сім'ї, у вищих та середніх закладах освіти, на місці професійної діяльності тощо.

Формування аксіологічних орієнтирів – надзвичайно важлива наукова та соціально-практична проблема, яка набуває гострого звучання саме в перехідні періоди життя суспільства, що переживає структурну трансформацію смислотитєвих орієнтирів людини та деформацію суспільних інститутів загалом. У такі періоди повинні якнайповніше враховуватися концептуальні ідеї мислителів минулого для розвитку та поширення саме національних, тобто притаманних певній культурній, етнічній єдності, традиційних основ становлення особистості.

У цьому сенсі цікавими та досить актуальними, на нашу думку, постають філософські та педагогічні ідеї подвижника науки і культури України – Івана Яковича